

Абрамова Ірина

доктор економічних наук, доцент

Державний університет «Житомирська політехніка»

<https://orcid.org/0000-0003-3724-0342>

Імперативи розвитку вищої освіти в ЄС: фінансово-економічні детермінанти

Анотація. У дослідженні розкрито фінансово-економічні детермінанти як ключові імперативи розвитку вищої освіти в Європейському Союзі в умовах глибоких соціально-економічних, технологічних і інституційних трансформацій. Актуальність теми зумовлена формуванням Європейського простору вищої освіти, реалізацією Європейського освітнього простору, а також зростанням ролі університетів у забезпеченні інноваційного, цифрового та сталого розвитку ЄС. У сучасних умовах фінансування вищої освіти трансформується з інструменту ресурсного забезпечення у стратегічний механізм реалізації політичних, економічних і соціальних пріоритетів Європейського Союзу.

Метою статті є обґрунтування ролі фінансово-економічних детермінант у формуванні імперативів розвитку вищої освіти в ЄС. У межах дослідження застосовано системний, інституційний та порівняльний підходи, що дозволило розглядати вищу освіту як складову багаторівневої моделі управління ЄС, у якій взаємодіють наднаціональні стратегічні орієнтири, національні моделі фінансування та інституційні механізми реалізації освітньої політики.

У результаті дослідження встановлено, що ключовими фінансово-економічними детермінантами розвитку вищої освіти в ЄС є моделі базового державного фінансування, результативно-орієнтовані механізми розподілу ресурсів, рівень фінансової автономії університетів, диверсифікація джерел доходів, а також системи фінансової підтримки студентів. Доведено, що формульні та контрактні моделі фінансування, поєднані з індикаторами результативності, сприяють узгодженню бюджетних рішень із стратегічними пріоритетами ЄС, водночас потребуючи збереження достатнього рівня базової підтримки для забезпечення інституційної стабільності університетів. Обґрунтовано, що фінансова автономія університетів виступає важливим економічним імперативом підвищення їхньої конкурентоспроможності та адаптивності до змін зовнішнього середовища, водночас посилюючи вимоги до ефективності управління та відповідальності за результати діяльності. Особливу увагу приділено аналізу механізмів плати за навчання та фінансової підтримки студентів, які безпосередньо впливають на доступність вищої освіти, соціальну згуртованість і зниження освітньої нерівності в країнах ЄС.

Дослідження також показало, що фінансово-економічні детермінанти розвитку вищої освіти тісно інтегруються з політикою ЄС у сфері досліджень та інновацій, цифрової трансформації та сталого розвитку, що сприяє перетворенню університетів на ключових акторів соціально-економічного розвитку регіонів. Зроблено висновок, що узгоджене застосування фінансових механізмів на наднаціональному, національному та інституційному рівнях створює передумови для підвищення стійкості, якості та соціальної значущості систем вищої освіти в Європейському Союзі. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів для формування та коригування політик розвитку вищої освіти, а також для адаптації європейського досвіду фінансування вищої освіти в національних умовах, зокрема в Україні.

Ключові слова: вища освіта Європейського Союзу; фінансування вищої освіти; фінансово-економічні детермінанти; інституційна автономія університетів; результативно-орієнтоване фінансування; Європейський освітній простір.

Актуальність теми дослідження. Наразі розвиток вищої освіти в Європейському Союзі відбувається в умовах глибоких соціально-економічних, технологічних та геополітичних трансформацій, які суттєво змінюють її роль у забезпеченні конкурентоспроможності, інноваційного потенціалу та соціальної стійкості країн-членів. Вища освіта дедалі більше розглядається не лише як суспільне благо, а як стратегічний ресурс довгострокового економічного розвитку, формування людського капіталу та реалізації ключових політик ЄС. Формування Європейського простору вищої освіти (ЕНЕА) [1] та реалізація Європейського освітнього простору (ЕЕА) супроводжуються змінами у підходах до управління та фінансування університетів, зростанням вимог до якості освітніх послуг, інклюзивності доступу, міжнародної мобільності та інтеграції освіти з науково-дослідною й інноваційною

діяльністю [2]. У цьому контексті фінансово-економічні детермінанти розвитку вищої освіти набувають характеру ключових імперативів, які визначають спроможність університетів виконувати розширений спектр функцій у межах сучасної економіки знань.

Особливої актуальності набуває питання фінансового забезпечення вищої освіти в умовах бюджетних обмежень, демографічних змін, зростання вартості освітніх і наукових процесів, а також необхідності реалізації зеленого та цифрового переходу. Моделі фінансування вищої освіти безпосередньо впливають на інституційну автономію університетів, їхню здатність розвивати освітню інфраструктуру, впроваджувати інноваційні освітні формати та реагувати на потреби ринку праці [3]. Фінансово-економічні детермінанти розвитку вищої освіти в ЄС також тісно пов'язані з досягненням стратегічних цілей Союзу, зокрема реалізацією політик сталого розвитку, соціальної згуртованості та цифрової трансформації. Застосування результативно-орієнтованого фінансування, диверсифікація джерел доходів університетів, використання фінансових стимулів для підтримки інклюзивності та інноваційності стають важливими інструментами формування сучасної моделі вищої освіти, здатної відповідати на виклики глобальної конкуренції [4].

Актуальність теми дослідження зумовлена також необхідністю комплексного осмислення фінансово-економічних імперативів розвитку вищої освіти в ЄС як цілісної системи, що функціонує в умовах багаторівневого управління та взаємодії наднаціональних і національних інституцій. Особливого значення набуває аналіз цих процесів у контексті можливостей адаптації європейських підходів до фінансування та економічного регулювання вищої освіти в країнах-партнерах ЄС, зокрема в Україні, що перебуває на етапі глибоких структурних реформ та європейської інтеграції. Таким чином, дослідження імперативів розвитку вищої освіти в ЄС крізь призму фінансово-економічних детермінант є актуальним з огляду на зростаючу роль освіти у формуванні сталого розвитку, інноваційної економіки та соціальної стабільності, а також необхідність забезпечення довгострокової фінансової стійкості та ефективності системи вищої освіти в умовах сучасних глобальних викликів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасний науковий і аналітичний дискурс щодо фінансово-економічних детермінант розвитку вищої освіти в ЄС концентрується навколо трьох взаємопов'язаних компонентів: моделей базового державного фінансування університетів, розподілу ресурсів і стимулів, орієнтованих на результат, а також фінансової доступності навчання і систем підтримки студентів. У працях E.Bennetot, T.Estermann проілюстровано еволюцію механізмів фінансування вищої освіти, а також зростаючу роль фінансових інструментів у забезпеченні якості та реалізації соціальної місії університетів [5]. Паралельно у звітах European University Association (EUA) простежується теза про те, що фінансування вищої освіти в ЄС дедалі більше трансформується в інструмент реалізації державної політики, через який імплементуються імперативи конкурентоспроможності, інноваційності, міжнародної привабливості, соціальної інклюзії та інституційної стійкості університетів [6; 7].

Важливий внесок у розуміння фінансово-економічних детермінант зроблено у дослідженні K.Jonkers, T.Zacharewicz, де фінансування закладів вищої освіти пов'язується з рівнем автономії та якістю управління, а також розкривається різноманітність національних систем фінансового забезпечення університетів у країнах ЄС [8]. Водночас T.Estermann та інші дослідники пропонують ширший системний підхід, у межах якого фінансування університетів розглядається як комплексна взаємодія інституційного та студентського фінансування (грантів, кредитів, стипендій, механізмів соціальної підтримки), ефективність якої визначається тим, як держава комбінує інструменти стимулювання якості, доступності та результативності освітньої діяльності [9].

Окремий напрям досліджень зосереджено на проблематиці плати за навчання та механізмах студентської підтримки. У працях D.Johnstone обґрунтовано економічну та політичну логіку співфінансування вищої освіти, що передбачає перерозподіл витрат між державою, домогосподарствами та іншими джерелами фінансування [10]. Науковий доробок B.Jongbloed, H.Vossensteyn надає ґрунтовну порівняльну базу для аналізу моделей плати за навчання та систем фінансової підтримки студентів у Європі, що дозволяє оцінювати фінансову доступність вищої освіти у міжкраїновому вимірі [11].

Разом з тим, попри значний масив наукових і аналітичних досліджень, залишається низка питань, що не отримали комплексного висвітлення. Зокрема, недостатньо дослідженим є комплекс фінансово-економічних детермінант розвитку вищої освіти в ЄС. Потребують подальшого наукового опрацювання питання узгодження фінансових стимулів із соціальною місією університетів, оцінювання впливу фінансових моделей на доступність освіти.

Метою статті є обґрунтування ролі фінансово-економічних детермінант у формуванні імперативів розвитку вищої освіти в ЄС.

Викладення основного матеріалу. Фінансово-економічні детермінанти розвитку вищої освіти в Європейському Союзі формуються в межах освітньої політики, яка поєднує наднаціональні стратегічні орієнтири ЄС, національні моделі фінансування країн-членів та інституційні механізми реалізації освітніх і дослідницьких функцій університетів. У сучасних умовах фінансування вищої освіти перестав

виконувати виключно ресурсну функцію й дедалі більше трансформується в інструмент реалізації стратегічних імперативів розвитку, зокрема підвищення якості освіти, інноваційної спроможності, соціальної інклюзії та інституційної стійкості університетів. Такий підхід узгоджується з положеннями Європейського освітнього простору та стратегічними цілями ЄС до 2030 року [12].

Ключовою фінансово-економічною детермінантою розвитку вищої освіти в ЄС є модель базового державного фінансування університетів, яка визначає стабільність функціонування освітніх систем і створює передумови для довгострокового стратегічного планування. Водночас, у більшості країн ЄС спостерігається поступовий відхід від бюджетного фінансування на користь формульних або контрактних моделей, які поєднують гарантовану частину фінансування з елементами результативності. Така еволюція фінансових механізмів відповідає рекомендаціям Європейської Комісії щодо підвищення ефективності державних інвестицій у вищу освіту та узгодження бюджетної політики з пріоритетами стратегії «Єurore 2030» [12].

Водночас посилення ролі результативно-орієнтованих механізмів розподілу ресурсів є одним із провідних імперативів фінансово-економічного розвитку вищої освіти в ЄС. Зазначені механізми застосовуються як інструмент стимулювання якості освітніх результатів, наукової продуктивності, інтернаціоналізації, академічної мобільності та працевлаштування випускників. Водночас у документах ЄС, зокрема у Римському міністерському комюніке ЕНЕА [1], підкреслюється необхідність збереження балансу між результативним фінансуванням і базовою підтримкою університетів, аби уникнути звуження соціальної місії вищої освіти та надмірної орієнтації на кількісні показники.

Суттєвою фінансово-економічною детермінантою розвитку вищої освіти в ЄС виступає фінансова автономія університетів, яка визначає їхню здатність ефективно управляти бюджетними та позабюджетними ресурсами, залучати альтернативні джерела фінансування та інвестувати в інноваційні освітні й дослідницькі напрями. Європейська Комісія та Рада ЄС розглядають розширення фінансової автономії як необхідну умову підвищення інституційної відповідальності, якості управління та глобальної конкурентоспроможності університетів, що відображено в рекомендаціях щодо модернізації системи вищої освіти та управління закладами.

Окрему групу фінансово-економічних детермінант формують механізми плати за навчання та системи фінансової підтримки студентів, які безпосередньо впливають на доступність вищої освіти та соціальну згуртованість у ЄС. Практика країн-членів демонструє значну різноманітність підходів – від повністю безкоштовної вищої освіти до моделей спів фінансування з розвиненими системами грантів, стипендій і пільгового студентського кредитування. Європейська політика у цій сфері акцентує увагу на забезпеченні рівних можливостей доступу до освіти, що відображено в документах щодо соціального виміру Європейського простору вищої освіти.

У контексті цифрової трансформації, зеленого переходу та інноваційного розвитку фінансово-економічні детермінанти розвитку вищої освіти в ЄС дедалі більше інтегруються з політикою у сфері досліджень та інновацій. Такі програми, як Horizon Europe, Erasmus+ та інструменти згуртованості ЄС, спрямовані на стимулювання університетів до між університетської співпраці, розвитку Європейських університетських альянсів, комерціалізації наукових результатів і впровадження нових цифрових освітніх форматів [13]. Зазначене посилює роль університетів для розвитку людського капіталу в ЄС.

З метою систематизації ключових фінансово-економічних чинників, що визначають сучасні траєкторії розвитку вищої освіти в Європейському Союзі, доцільно узагальнити основні детермінанти та проаналізувати їхній вплив на функціонування й трансформацію університетських систем (табл. 1).

Таблиця 1

Фінансово-економічні детермінанти та їх вплив на розвиток вищої освіти в ЄС

№	Фінансово-економічна детермінанта	Вплив на розвиток вищої освіти в Європейському Союзі
1	2	3
1	<i>Базове державне фінансування університетів</i>	Забезпечує фінансову стабільність системи вищої освіти, створює передумови для довгострокового стратегічного планування, підтримує базові освітні та дослідницькі функції університетів незалежно від короткострокових бюджетних коливань.
2	<i>Формульні та контрактні моделі фінансування</i>	Сприяють підвищенню ефективності використання публічних коштів, узгоджують фінансування з національними та європейськими освітніми пріоритетами, стимулюють прозорість і підзвітність університетів.
3	<i>Результативно-орієнтоване фінансування</i>	Стимулює покращення якості освітніх програм, наукової продуктивності, інтернаціоналізації та працевлаштування випускників; водночас потребує балансу для збереження соціальної місії вищої освіти.

1	2	3
4	<i>Фінансова автономія університетів</i>	Підвищує інституційну спроможність університетів, дозволяє гнучко управляти ресурсами, диверсифікувати доходи, інвестувати в інновації та реагувати на потреби ринку праці й суспільства.
5	<i>Диверсифікація джерел фінансування</i>	Зменшує залежність від державного бюджету, сприяє залученню коштів від бізнесу, грантових програм ЄС, міжнародних партнерств та комерціалізації наукових результатів.
6	<i>Плата за навчання</i>	Впливає на фінансову стійкість університетів, водночас потребує ефективних компенсаторних механізмів для недопущення обмеження доступу до вищої освіти для соціально вразливих груп.
7	<i>Системи фінансової підтримки студентів (гранти, стипендії, кредити)</i>	Забезпечують соціальну інклюзію та рівний доступ до вищої освіти, знижують вплив соціально-економічного походження на освітні траєкторії студентів.
8	<i>Фінансування досліджень та інновацій (Horizon Europe та ін.)</i>	Інтегрує університети в європейський дослідницький простір, стимулює розвиток наукового потенціалу, інновацій та трансферу знань в економіку.
9	<i>Фінансування інтернаціоналізації та мобільності (Erasmus+)</i>	Посилює міжнародну співпрацю, академічну мобільність студентів і викладачів, підвищує глобальну привабливість європейської вищої освіти.
10	<i>Фінансові стимули цифрової трансформації</i>	Сприяють розвитку цифрових освітніх форматів, онлайн-навчання, модернізації інфраструктури та підвищенню доступності освіти.
11	<i>Фінансування зеленого та сталого розвитку</i>	Орієнтує університети на реалізацію екологічних стандартів, сталу інфраструктуру та інтеграцію цілей сталого розвитку в освітні й дослідницькі програми.
12	<i>Механізми багаторівневого управління фінансуванням</i>	Забезпечують узгодженість між наднаціональними пріоритетами ЄС, національною освітньою політикою та інституційними стратегіями розвитку університетів.

Таким чином, фінансово-економічні детермінанти розвитку вищої освіти в Європейському Союзі доцільно розглядати як комплекс взаємопов'язаних імперативів, які охоплюють моделі базового та результативного фінансування, рівень фінансової автономії університетів, механізми студентської підтримки та інтеграцію фінансових інструментів із стратегічними пріоритетами ЄС. Їх узгоджене застосування створює передумови для підвищення фінансової стійкості, якості та соціальної значущості систем вищої освіти, а також забезпечує адаптацію університетів до динамічних змін у європейському та глобальному освітньому просторі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У процесі дослідження встановлено, що розвиток вищої освіти в Європейському Союзі відбувається в умовах глибокої трансформації соціально-економічного середовища, що зумовлює зростання ролі фінансово-економічних детермінант як ключових імперативів функціонування та модернізації університетських систем. Вища освіта в ЄС дедалі більше розглядається не лише як сфера надання освітніх послуг, а як стратегічний інструмент формування людського капіталу, інноваційного розвитку та забезпечення соціальної згуртованості. У цьому контексті фінансування вищої освіти набуває багатофункціонального характеру, поєднуючи ресурсну, стимулюючу та регуляторну функції.

Доведено, що фінансово-економічні детермінанти розвитку вищої освіти в ЄС формуються в межах багаторівневої системи управління, яка інтегрує наднаціональні стратегічні орієнтири Європейського Союзу, національні моделі фінансування та інституційну автономію університетів. Ключовими складовими цієї системи є базове державне фінансування, результативно-орієнтовані механізми розподілу ресурсів, фінансова автономія закладів вищої освіти, диверсифікація джерел доходів, а також системи фінансової підтримки студентів. Їх узгоджене застосування створює передумови для забезпечення фінансової стійкості університетів, підвищення якості освіти та посилення інноваційної спроможності вищої освіти.

Водночас встановлено, що надмірна орієнтація на результативно-кількісні показники фінансування без належної базової підтримки може призводити до викривлення інституційних пріоритетів університетів і зниження уваги до соціальної місії вищої освіти. Обґрунтовано, що така ситуація зумовлює необхідність досягнення балансу між фінансовою ефективністю, інституційною автономією та забезпеченням рівного доступу до освітніх можливостей. Особливого значення в цьому контексті

набувають механізми фінансової підтримки студентів, які виступають інструментом соціальної інклюзії та зниження освітньої нерівності в країнах ЄС.

Дослідження також засвідчило, що фінансово-економічні детермінанти розвитку вищої освіти в ЄС тісно інтегруються з політиками у сфері досліджень та інновацій, цифрової трансформації та сталого розвитку. Програми та інструменти Європейського Союзу сприяють посиленню ролі університетів як ключових акторів регіонального розвитку, трансферу знань і формування економіки знань, що зумовлює трансформацію традиційної моделі університету в багатофункціональну інституцію, здатну адаптуватися до динамічних викликів глобального середовища.

Перспективи подальших досліджень у цій сфері пов'язані з поглибленим аналізом ефективності окремих моделей фінансування вищої освіти в країнах ЄС з урахуванням їх національної специфіки та соціально-економічних умов. Доцільним є проведення порівняльних досліджень впливу результативно-орієнтованого фінансування на якість освіти, інноваційну діяльність та соціальну інклюзію. Окремої уваги потребує оцінювання фінансово-економічної стійкості систем вищої освіти в умовах демографічних змін, бюджетних обмежень і зростання витрат на цифрову та екологічну трансформацію.

Важливим напрямом подальших досліджень є також адаптація європейського досвіду фінансування вищої освіти до національних освітніх систем країн-партнерів ЄС, зокрема України. Аналіз можливостей імплементації європейських фінансових механізмів з урахуванням інституційних, економічних і соціальних особливостей національного контексту може стати основою для формування ефективної політики розвитку вищої освіти та її інтеграції до Європейського освітнього простору.

References:

1. «Rome Ministerial Communiqué 2020: Towards a More Inclusive, Sustainable and Digital», *EHEA*, [Online], available at: https://www.ehea.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique.pdf
2. *European Commission. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on achieving the European Education Area by 2025. COM (2020) 625 final*, EUR-Lex, [Online], available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:625:FIN>
3. *European Commission. European Strategy for Universities. COM (2022) 16 final*, EUR-Lex, [Online], available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2022:16:FIN>
4. *European Commission. A New European Innovation Agenda. COM (2022) 332 final*, EUR-Lex, [Online], available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2022:332:FIN>
5. «Allocating core public funding to universities in Europe. 2020/2021. Part 2», *European University Association*, [Online], available at: https://www.eua.eu/images/publications/funding_models_v2.pdf
6. «Public Funding Observatory 2021/2022. Part 1», *European University Association*, [Online], available at: https://www.eua.eu/images/publications/2022_public_funding_observatory_part_1_final.pdf
7. «University Autonomy in Europe IV: The Scorecard 2023», *European University Association*, [Online], available at: <https://www.eua.eu/publications/reports/university-autonomy-in-europe-iv-the-scorecard-2023.html>
8. Jonkers, K. and Zacharewicz, T. (2016), «Research Performance Based Funding Systems: a comparative assessment», *Publications Office of the European Union*, [Online], available at: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC101043/kj1a27837enn.pdf>
9. «Designing strategies for efficient funding of higher education in Europe», *European University Association*, [Online], available at: <https://www.eua.eu/downloads/publications/define%20interim%20report%20designing%20strategies%20for%20efficient%20funding%20of%20higher%20education.pdf>
10. Johnstone, D.B. (2004), «The economics and politics of cost sharing in higher education: Comparative perspectives», *Economics of Education Review*, Vol. 23, Iss. 4, p. 403–410, [Online], available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0272775703001171>
11. Jongbloed, B. and Vossensteyn, H. (2016), «University funding and student funding: International comparisons», *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 32, No. 4, pp. 576–595, [Online], available at: <https://ideas.repec.org/a/oup/oxford/v32y2016i4p576-595.html>
12. «Towards a sustainable Europe by 2030», *European Commission*, [Online], available at: https://commission.europa.eu/publications/reflection-paper-towards-sustainable-europe-2030_en
13. *European Commission. 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. COM(2021) 118 final*, EUR-Lex, [Online], available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2021:118:FIN>

Abramova I.

Imperatives of Higher Education Development in the EU: Financial and Economic Determinants

Abstract. The study reveals financial and economic determinants as key imperatives for the development of higher education in the European Union under conditions of profound socio-economic, technological, and institutional transformations. The relevance of the topic is driven by the formation of the European Higher Education Area, the implementation of the European Education Area, and the growing role of universities in ensuring the innovative, digital, and sustainable development of the EU. In contemporary conditions, higher education financing is transforming from a purely resource-based instrument into a strategic mechanism for implementing the political, economic, and social priorities of the European Union.

The purpose of the article is to substantiate the role of financial and economic determinants in shaping the imperatives of higher education development in the EU. The research applies systemic, institutional, and comparative approaches, which make it possible to consider higher education as a component of the EU's multi-level governance model, where supranational strategic guidelines, national funding models, and institutional mechanisms for implementing education policy interact.

The study finds that the key financial and economic determinants of higher education development in the EU include models of basic public funding, performance-based resource allocation mechanisms, the level of financial autonomy of universities, diversification of revenue sources, and student financial support systems. It is demonstrated that formula-based and contractual funding models combined with performance indicators contribute to aligning budgetary decisions with the strategic priorities of the EU, while simultaneously requiring the preservation of a sufficient level of basic funding to ensure the institutional stability of universities. It is substantiated that financial autonomy of universities acts as an important economic imperative for enhancing their competitiveness and adaptability to changes in the external environment, while at the same time increasing requirements for management efficiency and accountability for performance. Particular attention is paid to the analysis of tuition fee mechanisms and student financial support, which directly affect the accessibility of higher education, social cohesion, and the reduction of educational inequality in EU countries.

The research also shows that financial and economic determinants of higher education development are closely integrated with EU policies in the fields of research and innovation, digital transformation, and sustainable development, which contributes to transforming universities into key actors of regional socio-economic development. It is concluded that the coordinated application of financial mechanisms at the supranational, national, and institutional levels creates prerequisites for increasing the resilience, quality, and social relevance of higher education systems in the European Union. The practical significance of the study lies in the possibility of using the obtained results to shape and adjust higher education development policies, as well as to adapt European experience in higher education financing to national contexts, particularly in Ukraine.

Keywords: higher education of the European Union; higher education financing; financial and economic determinants; institutional autonomy of universities; performance-based funding; European Education Area.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2025.